

ԲԱԶՄԱՎԷՊ

ՌՅԺԶ. 1867 — ՔՍԱՆԵՐՈՐԴ ՀԻՆԳԵՐՈՐԴ ՏԱՐԻ. — ՅՈՒԼԻՍ

ՃՊՈԱՆՑ ԵՐԱԺՇՏՈՒԹԻՒՆԸ

Երբոր ամառը մարդագետնոց կամ ցորենի արտերուն մէջէն կը լսուի ճըպ-ռանց առտուընէ մինչև իրիկուն կար-կաջելը, թերևս մէկու մըն ալ մտքէն չանցնիր որ այն ողորմելի ճճիններուն զիւրաբեկ պատենին տակ մարդկային հոգիներ ծածկուած ըլլան, որոնց չնոր-հուած ըլլայ երգելով ապրիլ առանց ամենեկին անօթութենէ կամ ծարաւէ տանջուելու: Իրաւ է որ բնապատումը իրենց զիրքերուն մէջ բան մը չեն ըսեր նկատմամբ այս արտունացեալ հոգի-ներուն հրաշալի գոյութեանը, որով ոչ ոք կը համարձակի բոլորովին հաւատը ընծայել: Սակայն ասիկայ Յունացմէ ինչուան առ մեզ իջած պատմութիւն մըն է, որոնց կենդանի երևակայութիւ-նը զիտէր բնութեան սխրալի գաղտ-նեաց խորը մոնալ. և եթէ Լաֆոնդէն որ սոյնօրինակ խնդրոց մէջ մեծ հեղի-

նակութիւն ունի, կարծես թէ կ'ուզէ սուտ հանել յունական առասպելն իր առաջին առակին մէջ ուր կ'ըսէ, թէ ճպուռ մը

Ելաւ գընաց
Դըրացի մըրջեւին քով,
Կուլար սոված
Փոխ կ'ուզէր աղաչելով,

ասոր ուրիշ մեկնութիւն չենք կրնար տալ բայց այս որ գաղղիացի Եսովպոսին նոյն ժամանակ անծանօթ էր Պլատոն և կարդացած չէր ճպուռնց պատմու-թիւնը որ խիստ սիրուն և գեղեցիկ կեր-պով գրուած է փեդրոսի մէջ. «Սո-կրատ և իր երիտասարդ բարեկամը ֆե-դրոս, թաւ խոտերուն վրայ նստած կը խօսակցին մէկտեղ իլլիսեայ աղբերա-կան մօտ, ծաղկազարդ ծառոց շուքին տակ որ իրենց անոյշ բուրմամբը օդը

կը խնկեն, զեզածիծաղ և ամայի տեղոյ մը մէջ որուն լուսթիւնը միայն ճպտանց աշխոյժ երգերէն կը կտրուի։ Լիւսիաս հռետորին Սիրոյ վրայ գրած ճառին ընթերցումը լսելէն ետքը, Սոկրատ նոյն նիւթին վրայ ետեւէ ետեւ ու թիչ երկու ճառեր քովէն կը կցէ Լիւսիասինը հերքելու համար։ Սակայն հանդէսը ժամն եկած է. օր հասարակ է, և տաքութիւնը հրաւէր կը կարգայ 'ի քուն։ Սոկրատ ան ատեն վէճ կը բանայ Լիւսիասայ ճառին ձևոյն վրայ իբրև հռետորական զրուած. «Պարապ ժամ ունինք, կ'ըսէ. չեմ լսեր նաև ճշգրտանց զլիւնուս վերև երգելն և զրուցատրելը, ինչպէս որ իրենց սովորութիւնն է. ապահով եղիր որ մեզի կը նային և մեր վրայ կը հսկեն. և եթէ զմեզ ալ տեսնային որ շատոնց պէս 'ի միջաւուր կը քնանանք և մոքերնիս ըզբաղեցընելու կերպը չգիտնալով իրենց թմբական ձայներուն ազդեցութենէն կը մրափենք, յիրաւի կրնային ծիծաղիլ մեր ծուլութեան վրայ, կարծելով որ գերի ենք ու իրենց բնակարանն եկեր ենք աղբիւրին քով քնանալու համար, նման ոչխարներու որ լոյս օրով կը մտնալին։ Բայց երբ տեսնան որ իրենց զիւթիչ երգերն զմեզ չեն մոգեր ու կը շարունակենք խօսակցութիւննիս, թերևս 'ի վարձ չնորհեն մեզի այն պարգևը զոր զիւր ներած են իրենց ընծայել մարդկան։

— Ո՛րն է այս պարգևը, հարցուց փեղրոս. ոչ երբէք անոր խօսքը լսած եմ։

— Սակայն պէտք չէ որ Մուսաները սիրող մը անգիտանայ այս պատմութիւնս, վրայ բերաւ Սոկրատ. կ'ըսեն թէ Մուսայից ծնանելէն առաջ ճպտունները մարդ էին. երբ Մուսայք եկան յաշխարհ մարդկանց երաժշտութեան արուեստը սորվեցնելու, անոնցմէ շատերը այնպէս սէր ձգեցին երգի վրայ որ կենաց զգացմունքը կորսնցընելով գրեթէ առանց իմանալու մեռան։ Մեռնելէն ետքը փոխեցան 'ի ճպտունս և ոոյն ձևիս տակ ընդունեցան Մուսաներէն ոչ երբէք սննդեան կարօտանալու

պարգևը։ Ասկից է որ ճպտունները կ'երգեն առանց ուտելու կամ խմելու, իրենց ծննդեան վայրկենէն սկսեալ ինչուան որ վախճաննին գայ. յետոյ կ'երթան կը խառնուին Մուսայից պարին մէջ և կը ծանօթացնեն իրենց այն մարդիկը որովք իրենցմէ իւրաքանչիւրը պատուեալ է երկրիս վրայ։ . . . Օրինակ իմն, երիցագունին Կալլիոպեայ և կրտսերագունին Ուրանիայ կը ճանչընեն զանոնք որ փիլիսոփայօրէն ապրելով՝ այս երկու գիցուհիներուն երգերը կը մեծարեն, որոնք քաղցր են ամէն երգերէ աւելի։ . . . Տես թէ քնանալու տեղ որչափ պատճառ ունինք խօսելու ուրեմն խօսինք»։

Եթէ այս պատմութենէս ետքը մէկը չուզենայ հաւատալ ճպտանց հրաշալի սկզբանը և Մուսայից սրբազան դասուն հետ իրենց ունեցած վերաբերութեանը, պայքարելու կամք չունիմ. որովհետև այս պատմութեանս ճշմարտութեանը ուրիշ հաւաստիք չկայ. բայց երբոր առասպել սեպենք, այն ատեն պէտք է հաւնինք զիւսին զեղեցկութեանը և սքանչանանք Սոկրատայ բարձր բարոյականին վրայ զոր մոռցած է իր խօսքերուն մէջ՝ ռամկական կրօնից աւանդութեանցը մէջ խառնելով իր Աստուծոյ վրայ ունեցած վսեմ գաղափարները, որուն մշտաբաց աչքն կը տեսնայ մարդկանց ընթացքը և կը թափանցէ իրենց խորհուրդները. այնպէս որ պէտք է զգուշանան ամենեւին չարին տեղի չտալու, անդադար իրենց գործոց անաչառ դատաւորին ներկայութեանն առջև ըլլալով։ Ուրիշ կողմանէ այս հանճարեղ առակս արուեստագիտաց անհոգութիւնն ալ կը ցուցնէ, որ արուեստին սիրոյն համար կը մոռնան բախտին հոգերը. անոր համար ժիժին երաժշտութեան նշանակն էր, և զինքը կը ձևացնէին փանդուան կամ կիթառի վրայ կեցած։ Կը զուրցուէր որ երկու փանդունահարք, Եւնոմիոս և Արիստոն, օր մը մրցելով իրարու հետ թէ ով աւելի աղէկ կը զարնէ, Եւնոմիոսի փանդուան թելերէն մէկը փրկաւ. այն

ատեն ճպուռ մը եկաւ կեցաւ վրան, և այնպէս աղէկ պակաս աղիքին տեղը բռնեց որ յաղթութիւնն իրեն եղաւ: Եգիպտացիք ալ իրենց մահնական զրոյց մէջ ճպուռի պատկերը երաժշտութեան տեղ կը դնէին: Աթենացւոց մէջ ճպուռը ազնուականութեան նշան կը սեպուէր. որոնք որ իրենց ցեղին հրեշտակեամբ կը պարծէին կամ բնիկ տեղացի կ'անուանէին իրենք զիրենք, մագերանուն մէջ ոսկի ճպուռ մը կը խառնէին. Լուրացիք իրենց դահեկաններուն վրայ ճպուռ մը կը քաշէին. գետոյն այն եղբրքը ուր շինուած էր Լուրիս՝ նշանաւոր էր ճպուռնց բազմութեամբ և երգովը, մինչդեռ գետոյն հանդիպակաց եղբրքը ուր էր Հռեգիա քաղաքը ոչ երբէք կը լսուէր իրենց երգերուն ձայնը. Ժողովրդեան մէջ առասպել մը կը պտուտէր որ Հերակլէս օր մը քնանալ ուզելով այս գետափան վրայ, այնպէս նեղուեցաւ ճպուռնց ձայններէն որ սկսաւ անիծել նզովել զիրենք և ընդունեցաւ աստուածներէն որ ալ չկարենան երգել այն եղբրքը:

Յոյներուն համար ճպուռնց երգը լսելու պէս ախորժելի բան քիչ կը զբաւուէր: Հոմերոս Իլիոնի Արևմտեան դրանց քով նստած իմաստուն ծերունիները կը նմանցընէ ճպուռներու՝ իրենց պերճախօսութեան քաղցրութեւնը պատճառաւ:

Կը պատմուի որ Սպարտա կոթող մը կանգնուած էր ճպուռնց երգին գեղեցկութեանը, հանդերձ արձանագրաւ մը որ արժանաւորութիւնն հռչակէ:

Նոյն ինքն Պլատոն Փեդրոսի սկիզբը այսպէս կը խօսի. « Հերայիւ, ինչ սիրուն տեղ է հանգչելու համար... կըրնար յաւերժահարսանց և Աքելոյոս գետին նուիրուիլ, թէ որ այս պատկերներէն և արձաններէն դատենք: Տես ինչ աղէկ օդ է որ հոս կը շնչենք. ինչ զուարճութիւն և ինչ անուշութիւն: Ամառնային ձայներու նման ներդաշնակ շշնջիւն մը կը լսուի որ ճպուռնց պարեր, գութեանը նուագակից կ'ըլլայ: Ամենէն աւելի կը սիրեմ այս փափկիկ խոտը ու

րուն կակուղ զառ ի վայրը կարծես թէ պառկելու և զլուսը հանգչեցնելու կը հրաւիրէ »:

Հին ատենները և ինչուան զրեթէ մեր օրերը կարծիք կար որ ճպուռը ամենին բան չուտեր, այլ միայն ցօղով կը սնանի: Յիշենք իրեն գեղեցկութեն համար Անակրէոնի ճպուռներուն ընծայած տաղը, յորում կ'իմանանք նախ նեաց ունեցած կարծիքն այս միջատնէրուն վրայ.

« Որչափ երջանիկ կ'երևաս ինծի, փոքրիկ ժիժի. հազիւ թէ ծառի մը գաղթը քանի մը ցօղոյ կաթիլներ կը խմես, կը սկսիս երգել. աշխարհ ամէն քուկդ է: Քուկդ են բովանդակ դաշտուրէից գանձերը, բոլոր գանձերը զորոնք սրընթաց ժամերը կը ծնանին: Բարեկամք երկրագործաց, բնաւ ո՞ր մարդուն փնաս մը հատուցեր ես. մարդիկ կ'ողջունեն զքեզ իբրև կարապետ գեղանի օրերու: Դու Մուսայից սիրականն ես, սիրական Ապոլոնի. ո՞ այլ ոք բայց թէ ինքը տուաւ քեզի այդ դաշնակաւոր ձայնը: Դժնդակ ծերութիւնը ոչ երբէք զքեզ թառամեցուցած է. իմաստուն դուստր երկրի, բովանդակ երջանկութիւնդ երգի վրայ կը կայացնես. ամենեւին հիւանդութենէ չես վախնար. ազատ ի մարմնոյ և յարենէ, քու բնութիւնդ նման է աստուածոց բնութեւն »:

Աթենական իմաստութեամբ և ախորժակով կրթեալ Եղիշէն ալ իրեն վարդանանց պատմութեան Բյեզանակին վերջերը, որ ըստ իս ամբողջ պատմութեանը գեղեցկագոյն մասն է, փափուկ լեզուաւ փափկասուն տիկնայց չարչարանքները ստորագրելուն ատենը կը նմանցընէ զիրենք « Անարիւն ճըպուռնց... որ երգոյն քաղցրութեամբ առանց կերակրանայ կեան, և կենդանի են միայն զօդն ծծելով. զանմարմնոյն բերեն զնմանութիւն »:

Յոյները ամաններու կամ պղտիկ վանդակներու մէջ կը փակէին ճպուռները իրենց ձայնով զուարճանալու համար. մանրնին համեղ կերակուր մը սեպուած էր, և ինչպէս կ'աւանդէ Արիստոփանէսը՝

տոտէլ, կ'ընտրէին ձուերով լցուած է-
գերը կամ հարանեակները զորոնք կը
փնտռէին հողուն տակ ծառերուն ոտ-
քը: Հին դեղագործութեան մէջ ճպու-
ռը միզարգել խիճերու դէմ կը գործա-
ծէին: Կ'երևայ որ ճենք ևս սենեակնե-
րու մէջ կը փակեն ժիժիները որ եր-
գերնին լսեն. Լատինները շատ յարգ
չէին տար ճպուանց երգին և կը համա-
րէին կերկերեալ և անախորժ խժռտոց
մը: Վիրգիլ կ'աղաղակէ թէ «Շաղա-
կրատ ճպուռներն իրենց երգովը թու-
փերը պիտի հնչեցնեն»:

Ընդհակառակն Յոյներուն համար,
ինչպէս առաջ ալ ըսինք, քաղցր ու հեշ-
տալի էր. այս բանիս պատճառը աղէկ
կու տայ գաղղիացի Ամբէր մատենա-
գիրն իր Յունաստան, Հռովմ և Տաւ-
րէ գրուածքին մէջ. «Հոմեր և Հեսիոդոս
ճպուան համար կ'ըսեն թէ քաղցրա-
նայն և ուռազներ կը սփռէ յողմ. Անա-
կրէոն սքանչելի տաղի մը մէջ կը գո-
վէ ճպուան դաշնակաւոր ձայնը. Թէո-
կրիտոս յաղթող հովուին երգը, ինչպէս
Եւպոլիս կատակերգակ քերթողն ալ
Պլատոնի լեզուն, ճպուան երգին կը նը-
մանցընեն. միով բանիւ յոյն մատենա-
գրաց ծաղկաբաղը լի է ճպուան երգին
վրայ գրուած մանր տաղերով. Իսկ ինծի
համար վիրգիլիոսի, Հեսիոդոսի, Անա-
կրէոնի, Թէոկրիտոսի և ուրիշ բանա-
ստեղծից իրարու դէմ ունեցած հակա-
սութիւնը լուծուեցաւ, երբ իտալիոյ և
Յունաստանի մէջ ճպուան ձայնին զա-
նազանութիւնը բաղդատեցի. բայց ար-
դեօք խաբուեցայ. իտալիոյ ճպուան եր-
գը ականջիս ճշող սուր ձայն մ'եկաւ,
իսկ Յունաստանինը ախորժելի»: Յայտ-
նի է սրբոյն Բարսղի կեսարացւոյ Վեց-
օրէին Ը ճառին մէջ ճպուան ըրած գո-
վեստն ալ. «Զարմանալ պարտիմք դար-
ձեալ և ընդ քաղցրաւնուր թաղաւ»
զոր գեղգեղեալ յօրինէ ճեպիուն թըռ-
չուն. զիսմը միջօրեայ ժամանակի ըզ-
խածեակն զոր ունի 'ի լանջան՝ ձգեալ
պրկէ առ 'ի հանգչել և թեթևանալ առ
'ի յօդոյն ծանրութենէ. և այնպէս ան-
գաղար գեղգեղէ զբարբառն քաղցր և

հեշտ և ուռազովք առաւել քան զերգս
արուեստականաց»,

Հետզհետէ օրուան տաքութիւնը
սաստկանալով ժիժիներն ալ այնչափ
աւելի սուր և միակերպ կ'երգեն. այն
ատենն է որ արտ հնձողները կը թո-
ղուն աշխատութիւննին կերակուր ու-
տելու և հանգչելու համար: Հինները
կ'ըսէին որ ճպուռնք մարդկանց հետ
կը սիրէին զուարճանալ, և թէ որչափ
որ տեսնային զանոնք որ կը խնտան, կը
խմեն, կ'երգեն, այնչափ աւելի կը սաստ-
կացընեն իրենց ճոճուանաց ձայնը: Վիր-
գիլ ճպուանց երգին այս ժամուն կ'ակն-
արկէ իր երկրորդ հովուերգութեան
մէջ.

Եւ Թեստիլ՝ պարտասելոցն 'ի հունձ յե-
ռանգն արփիահրատ՝

Ըզբուսակըս հոտեւանս լեսու զերստոր եւ
ըզծութին.

Այլ ընդ իս, մինչ ըզքեզ հետազօտեմ, կեր-
կերաձայնք

Հընչէն ճըպուռնք 'ի թըփուսս ընդ բոցա-
կէզ արեգակամբ:

Քաղղիոյ հարաւային կողմը շատ տե-
սակ ճպուռներ կը գտնուին. հացի ծա-
ռին ըսուած ճպուռը սովորական է 'ի
Բրովանս և հիւսիսագոյն գաւառները. ա-
մէն տարի կը բռնեն Ֆոնդէնպլոյի մէջ,
և երբեմն երբեմն դիպուածով Պոի գա-
ւառը: Երգելուն ատենը արագութեամբ
կը շարժէ փորը, որպէս զի փոփոխակի
հեռացնէ և մերձեցնէ ձայնահան փո-
րոքոց կափարիչներուն. իր ճիւղնը զօ-
րաւոր և սուր է, միակերպ ձայն մը զոր
ստէպ կը կրկնէ և կամաց կամաց տկա-
րանալով ադ սուլմամբ կը վերջանայ, նը-
ման ճնշուած փամփշտի ծակէն ելած
օդուն ձայնին. թէ որ մէկը զինքը բռնէ
կը սկսի սաստիկ պոռալ անանկ ձայ-
նով մը որ բոլորովին տարբեր է իր ա-
զատութեան ատենի երգէն և վախի
հետեանք կ'երևայ:

Սյուիէ միջատաբանը խիստ հետա-
քըքրական դիտողութիւն մը կը յիշէ
զոր իր Պուայէ բարեկամը, որ դեղա-
գործ էր էս քաղաքը, ըրեր է այս ճըճ-

ւոյս վրայ և զոր ինքն ալ կրկներ է մէկ-տեղ. ընդհանրապէս ճպուռները շատ վախկոտ են և պզտի ձայն մ'առնելով կը թռչին. սակայն երգելու ատենը կըրնայ մէկը քովը մօտենալ՝ դողդոջուն եղանակաւ մը սուլելով գրեթէ իրեն պէս, որպէս զի իրեն երգին տիրէ: Նախ և առաջ ժիժին ծառէն քիչ մը վար կ'իջնայ սուրողին մօտենալու համար և յետոյ կանկ կ'առնէ. եթէ իրեն գաւազան մը երկընցուի միշտ սուլելը շարունակելով, վրան կ'ելլէ ու կամաց կամաց վար կ'իջնայ. երբեմն երբեմն նորէն կը կենայ կարծես թէ մօտիկ ընելու համար և վերջապէս ինչուան սուրողը կը հասնի: Պուայէ օր մը կըցաւ քթին վրայ ճպուռ մը կեցընել, և միջատն երգելով ու մարդը սուլելով նոր օրինակ երկձայն նուագ մը ձևացուցին. ճպուռը զմայլած կ'երևար այս ներդաշնակութեան վրայ և բնական երկչոտութիւնը կորուսեր էր. սեպէ թէ Եւնոմիոսի և Արիստոնի երաժշտական մըրցութիւնը կը կրկնուէր: Սոյն կերպով Ամբրիկա ալ իկոռաւնա ըստած մողէզներուն որսորդները (որոնց միսը ազնիւ է ուտելու համար) ծանր ծանր և սուլելով կը մօտենան այս զեռնոց որ կը թառին ծառերուն վրայ, և երկայն ձողով մը վերջապէս վզերնին հանգոյց մը կ'անցընեն և գետին կը ձգեն դիւթեալ կենդանին:

Բարիզ աշխարհաքաղաք.

Երկու անգլիական համալսարանը լրագիրներ, Դայնզ և Մօռնիկի Հէրէյտ, Բարիզու Արուեստահանդիսին և շատ մը օտարականաց ու թագաւորաց այցելութեան առթիւ՝ մի և նոյն ոգւով բայց այլ և այլ տեսութեամբք գրուած կրկին յօդուածներու մէջ կը ջանան հետազօտել թէ ինչէն է Գաղղիոյ մայրաքաղաքին և ընդհանուր Գաղղիացոց այս հզօր մագնիսական ձգողութիւնը

որ աշխարհիս չորս ծայրէն իրենց կը քաշեն զժողովուրդս և զպետս ժողովրդոց: Ոչ ոք կ'անգիտանայ երկու ազգաց մէջ ի սկզբանէ արմատացած հետամուտ նախանձաւորութիւնը. անոր համար աւելի զարմանալի են բրիտանական անձնասիրութեան տուած լիաբերան դրուատիքը իրեն հակառակորդ դրացոյն, թէպէտ այս յետինս գովեստներուն շնորհակալ ըլլալու միջոցը՝ տեղ տեղ կը ստիպուի երեսը թթուեցընել. ինչպէս օրինակի համար երբ որ Դայնզի յօդուածին մէջ կը կարդայ թէ Գաղղիացիք իսկահանճար (original) և կիրթ ախորժակի տէր չեն, ու Մօռնիկի Հէրէյտի գրածին մէջ թէ Արուեստահանդիսին շէնքը ընդարձակ կազահան կաթսայի մը կը նմանի, և այլն. բայց պարսաւը ոչինչ է ներբողին համեմատութեամբ. ընթերցողքաւ կըրնան դատել:

Դայնզի գրածն այս է ահաւասիկ.

Ժամանակաւ մեծ թագաւորին մէկը իրեն երկրին մէջ դիպուած կը համարէր որ սոսկական տոժ մը գայ ճեմի վէրսայլի դեռ ևս զարդարուած դահլիճներուն մէջ, և զննէ անոնց հրաշալիքը, ամենէն աւելի զարմանալով ինքզինքը հոն տեսնալուն վրայ: Այսօրուան օրս միայն թագաւոր մը չէ որ պիտի զարմանայ՝ նկատելով իր դէմքը Դիւլլըրի փառաւոր հայլիներուն մէջ ցուցած. այլ խումբ մը թագաւորներու մէկտեղ կը վազեն. պսակաւոր և փաթթոցաւոր զլուխներ կարգաւ պիտի հանդիսանան համայնատես պատկերին (panorama) մէջ: Յունիսը չլմնցած Բարիզու մէջ կայսրները և թագաւորները տասուերկուքով պիտի համրուին. արքունական իշխանք և մեծ դուքսեր, միով բանիւ Կոթայի Օրացոցին բոլոր վեհապետները արդէն Բարիզ տանող ճամբաներուն վրայ կ'արշաւեն իրարու նախանձակից. հին իրաւանց թագաւորները կը մրցին նոր թագաւորներուն հետ:

Յաղթողաց և յաղթելոց խօսքկապի